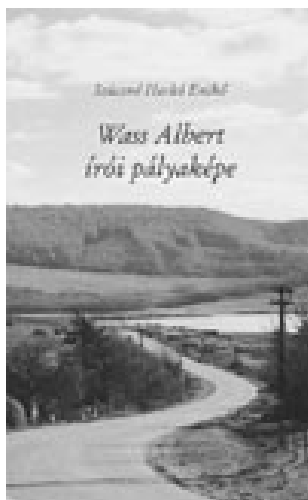

Monográfiából első

SZÜCSNÉ HANKÓ ENIKŐ: WASS ALBERT ÍRÓI PÁLYAKÉPE

Meritum TEXT Kiadó
Dunaújváros, 2004
252 oldal, 2500 Ft

Rendhagyó, a szokatlantól is elütő könyv. Többször kelti azt a benyomást, mintha nem is tudományos igényvel íródott volna. Mintha legalább annyira akarna élményeket rögzítő emlékkötet, olvasónapló, színes album lenni, mint amennyire filológiai aprólékos, pontos munka, poétikai és esztétikai szempontból megalapozott műelemzések együttese. Az író mint magánember, mint privát személy útját követő dokumentumok közlése, a szülőföldről, a mezőségi tájakról, aztán az amerikai emigrációbeli otthonról készült fotók, hangulatos pillanat- és tájképek, meghitt családi felvételek mellékletben történő szerepeltetése afféle szerzői szándékot sejtet, mint amilyen elképzeléssel a Szépirodalmi Könyvkiadó sorozata, az irodalmat népszerűsítő *Arcok és vallomások* indulhatott valamikor. E hajdan volt monográfiák közül többen szívesebben vállalták az ismeretterjesztés feladatát, mint az irodalomtörténeti elemzését, esetenként jobban izgatták őket az életrajzi érdekességek, az emberi sors különös fordulói, mint az alkotások megformálásának sajátosságai, a világteremtés szemléleti és műfaji jellegzetességei.

Ha a sorozat élne még vagy ha feltámasztható lenne, ez az írói pályakép talán ebbe illene bele a leginkább. És nemcsak Wass Albert életének drámai fordulatai, nem mindennapi eseményei okán, hanem legalább ennyire Szücsné Hankó Enikő irodalom-felfogása, értelmezői horizontja, mi több, érzelmi hangoltsága miatt is. Az előbbieket, az életeseményeket: grófi származás, a mostohagyermeki neveltetés, aztán a különös házasság, a doktorként való paraszti gazdálkodás, majd a hadviselés, a háborús bűnössé nyilvánítás. Később a német és az amerikai emigrációs idők kényszerei, illetve önként vállalt kötelességei. Már az itthoni és a romániai rendszerváltoztatás után a magyar állampolgárságért folyamodás, legvégül pedig a békés búcsú, temetés helyett a hamvak meghurcoltatása – mindezek külön-külön is szinte kikövetelik, hogy ajzott kíváncsisággal, netán ámulattal közelítsenek hozzájuk, és élvezetesen, a hitetés erejével szóljanak róluk. Meséljenek, mintegy – mintha a tények valóságánál, az események hitelességénél fontosabb dolog volna az előadásuk elevevége, tarka változatossága. A monográfia szerzője ezért vehet át az író regényeiből vagy regényes vallomásaiból, önéletrajzaiból olyan részleteket, amelyek inkább tartozhatnak a családi vagy a személyi legendárium körébe, semmint a bizonyítható tapasztalati tények sorába. Így említi például a család eredeti birtokára vonatkozóan, hogy azt az egyik

ősük hőstette jutalmául Szent László királytól nyerték, a Vas név Wassra változtatása pedig az előbbi elnevezés németes ejtése miatt vált szükségessé Mária Terézia udvarában. Az a történészek által már több ízben cáfolt eset is egyre-másra megjelenik a szertelen szaporodó hírlapi színesekben, itt pedig a *Katona és író* című fejezetben, hogy 1945 márciusában csak úgy meglátogatta (volna) a börtönben fogva tartott Veress Lajos tábornokot, akinek korábban szárnysegédje volt, és aki – rabként – csak úgy parancsot adott neki, még hozzá az ország elhagyására! Természetesen arra is parancs kötelezte, hogy kísérje el Soprontól nyugat felé azt a vonatot, amelyiken a tisztek családjai, köztük az ő felesége és négy gyermeke is utazott. Hogy a feleségét, első unokatestvérét, családi nyomásra vette el, a csőd szélén álló birtok megmentése érdekében – az író önéletrajzára hivatkozva ez is nagy súllyal esik a latba. Jóval később azonban, annak indoklásakor, hogy miért nem vándorolt ki Amerikába a férjjel együtt a feleség, illetve, hogy az előbbinek miért volt annyira sürgős ott kinn a válóper beadása. Túl a magánélet körein, irodalomtörténeti természetű kérdés, hogy ha már a fiatal alkotók elégedetlenek voltak az *Erdélyi Helikkon*nal, és Wass Albert azért hívott meg 1937 szeptemberére (helyesen: 1939 nyarára, júliusára) Vasasszentgótthárdra épp annyi írót, mint amennyit tizenhárom évvel korábban a marosvécsi találkozóra vártak – akkor miért csak öt (helyesen: három) évvel később indították el az új nemzedék lapját (helyesen: periodikáját, negyedévenkénti kiadványát), a *Termést*. Ennyire futotta a hagyományok felrészítésére vágó lendületükből? És ez volna az a „tekintélyes” irodalomszervezői múlt, amellyel Wass Albert elhagyta Erdélyt? Az amerikai emigrációban pedig az elismert tekintélyek közé sorolták volna? „Minden jelentősebb, de gyakran kevésbé meghatározó magyar lapban publikált” – mondja a monográfus, ám Borbándi Gyula könyve, a *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia* mást mond. Jó néhány újságot, folyóiratot felsorol, de egy sincs közöttük, amelyik a nyugati írói emigráció olyan igazán jelentős orgánuma volna, mint a *Látóhatár*, *Új Látóhatár*, az *Irodalmi Újság*, a *Katolikus Szemle*, a *Szivárvány* vagy a *Magyar Füzetek*. Az pedig legfeljebb Amerikában képzelhető el, vagy ott sem, mert a tudomány és oktatás komolyságát teszi kérdésessé, amit Borbándi-lexikon ír, és ami a monográfiában is szerepel, hogy egyetemi tanárként Gainesvilleben, Floridában németet, franciát, európai irodalmat és történelmet is tanított. Ezek után, persze, azon sem lehet meglepődni, ha ugyanennek az egyetemnek a tanszékvezetője a valaha született száz leghíresebb európai regény közé hármat, a száz leghíresebb magyar közé pedig nyolcat sorolt Wass Alberttől.

Nemcsak az a baj az előbbi állításokkal, hogy ellenőrizetlenül kerülnek be a szövegbe, és így komolytalanokká lehetnek, hanem az is, hogy nem tesznek különbséget a szépírói alkotásokban megjelenített valóság, a „teremtett világ” és az objektív, a való világ között. Sőt, ez utóbbi esetben még minősítő tényezőkként tűnnek fel, azt a látszatot keltve, mintha a regények esztétikai-poétikai értékét növelnék, „hitelességét” biztosítanák a „beazonosítható szereplők, a valóságban lezajló történelmi események”, a konkrétan megnevezett történelmi személyek. Ez az elképzelés olykor végletes egyszerűsítésekhez vezet. A *Mire a fák megnőnek* és *A kastély árnyékában* Varjassy családjának esetében ezért foglalhatja táblázatba az értelmezés „fő szempontjául választott okcsoportosítást”, mintha e regények legfőbb érdeme és jelentősége azoknak az okoknak a keresésében és feltárásában mutatkozna meg, amelyek „végső soron Trianonhoz vezettek”. Egy esszé, egy vallomás, egy szaktudományi munka betölthet ilyen pragmatikus feladatot; nem kizárt,

hogy bennük vagy általuk a szerző „megpróbálja felfedni saját társadalmi rétegének felelősségét, elhibázott lépéseit”. Ha igaz, amit a monográfus úgy összegez, hogy „Wass több művében már-már önmarcangolóan kutatja Erdély elvesztésének okát”, hogy sok regényében „alaptémaként jelenik meg a bukáshoz vezető okok keresése, feltárása”, akkor ez éppúgy nem számíthat elismerésnek, dicséretnek, mint ahogy a *Kard és kasza*nak sem lehet az epikai alakítás, az esztétikai minőség szempontjából érdeme, hogy „a hitadás regénye”. Különösen hatástalan a hitadás erejének méltatása a stílusosan gyenge, közhelyekkel és képzavarokkal súlyosan terhelt szövegekben. Hova zuhant Erdély Trianonnal? – kérdezi a monográfus, majd így folytatja: – „Hol a sok megígért és aláírt jog, s hova tűnt a nagyhatalmak olyan józanul ítélkező árgus szeme, mely mindezt szótlanul hagyta? Megannyi kérdés a lefojtott, sokáig elhallgatott, s ma már oly divatjamúltnak vélt nemzeti tragédia tárgy körében”. Egyébként ha az alapján értékelnénk az utóbbi évtized során a romániai magyarságnak Tamási Áronnál vagy Nyirő Józsefnél, Sütő Andrásnál vagy Székely Jánosnál jóval népszerűbb írójává lett Wass Albertet, hogy ama okok keresésében hova, mire jutott – akkor az eredmény alapján elkésztető következtetések adódhatnának a monográfus számára is. Legelőbb is töprengésre készítené, hogy e tekintetben ér-e az összes regény annyit, mint Ady Endrének a könyvben nem közvetlenül, hanem Pomogáts Béla közvetítésével idézett nevezetes esszéje, *Az ismeretlen Korvin-kódex margójára*. Benne a meghökkentő gondolattal, hogy a márciusi ifjak tizenkét pontjának egyik követelése, az unió Erdéllyel hova vezetett: a kiegyezés után helyreállított unió „megölte Erdélyt”, felszámolta az országrész régi hagyományait és viszonylagos különállását. Utalni lehetne aztán arra a kortársra, Németh Lászlóra, kire a könyv ajánlója, A. Jászó Anna utal is, noha a bibliográfiában sem szerepel a Wass stílusát dicsérő cikke – a *Magyarok Romániában* szerzője sokkal mélyebben kutatja az okokat, semmint megelégedne azzal a – főként a *Kard és kasza* szolgáltatja – magyarázattal, hogy hiányzott az „úr és népe közötti megértő összhang”. Másutt is – például a Varjassy család történetének Bánffy Miklós trilógiájával történt összevetésekor – megfogalmazódik a népszolgálat elve, az arisztokrácia felelőssége és feladata, ám az egyenlőség és szabadság eszméjéhez nem társul a feudális keretek lebontásának gondolata. Az igazi élet, ami a világot előreviszi – szól aforisztikusan – „a földdel járó élet”, és ez a cselekmény menetében a nagybirtokon folyó paraszti munkát, vele a cselédsorsot jelenti. A jó gazda birtokán élő paraszt boldog, a rosszén nem – ez az egyetlen ismérő, és fel sem merül, milyen lenne a saját földjén dolgozó paraszt sorsa. Úgy tetszik, a két író emlegetett okkeresése ezért sem járhat sikerrel, pedig mindkettő – csodálnivaló pongyolasággal fogalmazva – „ugyanazt a marcangoló felelősségkeresést járja végig”. Egy újabb pompás nyelvbötlés szerint „mintha minden szereplő, történet a Trianonhoz vezető oknyomozás színes, tanulságos céljának lenne alárendelve”.

A jelzők tanúsítják: méltatásba fordul az, ami elmarasztalás lehetne. A monográfus csak módjával mer bírálni. Hogyne volna óvatos, ha hősét A. Jászó Anna is az „egyik legnagyobb magyar regényíró”-nak tartja, sőt egy óvatlan pillanatban Shakespeare-hez hasonlítja, állítva, „ugyanolyan gazdagon, színesen és könnyedén árad belőle a szó, mint az angol mesterből”. Ehhez és a bizonyos körökben kialakult kultuszhoz képest egyenesen szentségtörésnek számíthat minden kritikus megjegyzés. Bárha a legkevésbé sem határozott feddésként, de a legtöbb kifogás a regények didaktikus voltára vonatkozik. Így amit az *Elvész a nyom* esetében vet fel, az mással kapcsolatban is felmerül, nevezetesen, hogy

a történéseket gyakran az „egyes kimondott elmélet, tézis, gondolat igazolásaként mutatja fel”, és ez erőltetetté teszi a cselekmény menetét. Az *Átoksori kísértetek* bemutatásakor nemcsak azt a hibát rója fel, hogy az elmélkedések, eszme-futtatások megtörik az „elmesélés menetét”, hanem hogy ezek néhol sematikusak is, általuk az „irányzatosság” kap teret. Mindennek szemléltetéséhez aligha poétikai szókészletet használ; azt állítva, az egyeztetéssel sem bajlódva, hogy az író „saját nézeteit ágyazza egy történetlajba, úgy, hogy azt mással mesélteti el”. Még a túlzott terjedelemben ismertetett, azaz kiemelt *A funtineli boszorkány* hőseinek életútjával összefüggésben is szerepel, hogy mivel mindegyik egy tanulságot is megfogalmaz, ezért „tanmeseszerűen vonhatjuk le a következtetést”. A didaktikuság, tézisszerűség merész bírálatában a legmesszebbre akkor jut, amikor *Az Antikrisztus és a pásztorok* itt-ott sematikus „történéseiben” ugyanazokat az esztétikai hibákat fedezi fel, mint a szocialista realista regény – úgymond – legkiválóbbjaiban is, „csak itt ellenkező ideológiai szándékkal”. Ez a minősítés azért is meglepő, mert miközben nagyjából megismétli Várdy Béla *Magyarok az Újvilágban* című kötete azon állítását, mely szerint Wass Albert újabb műveinek jelentős részét „kommunistaellenes irányregényekké formálta”, aközben a bibliográfiában nem tünteti fel Várdy monográfiáját. De azt a gondolatát is mellőzi, hogy a szerző „kissé erőszakos irodalmi politizálgatása” bizonyára jó szolgálatot tett a politikai céljai érdekében, „kétségtelenül csökkentette” azonban „műveinek irodalmi és esztétikai értékét”. Az is értékcsökkenéshez vezethet, amit a szerkezet, a kompozíció szempontjából Szücsné Hankó Enikő „a Wass-művek közös jellemző”-inek tart: egyrészt, hogy a katartikus végkifejlet után „van még egy-két mélyebb elgondolásra készítő fejezet”, másrészt, hogy a mű utóhanggal zárul, „melyben már nem a cselekmény a fontos, hanem a konklúzió levonása”.

A szemléleti és szerkezeti hibák számba vétele elegendő volna a tárgyilagos, elfogulatlan ítélkezéshez. A monográfia azonban hajlamos előnyre váltani, ami hátrány, erényként feltüntetni, ami gyengeség, fogyatékoság. Bármennyire is suta a fogalmazás módja, hanem a gondolat vezetése, az esztétikai-poétikai igénytelenség jelei mégis rendre kiütököznek. Szűk és szegényes az elemzések fogadalomtára. Folyton az élményesztétikából kölcsönzött kifejezésekhez tér vissza, szemléleti elemeit onnan veszi elő. Talán a vizsgált regények életrajzi vagy vallomásos jellege ad arra magyarázatot, hogy a történetek és a hozzájuk fűzött észrevételek elbeszélőjét szinte kivétel nélkül az íróval azonosítja – mintha nem ismerné azt a távolságot, amely a szerzőt az elbeszélőtől, ez utóbbit (de az előbbi is) a szereplőtől elválaszthatja. Ezért hangozhat el, nem is feltételezés-ként, hanem magabiztos állításként a *Tizenhárom almafa* hőisével kapcsolatban, hogy az író „mindenáron saját szavait szeretné Mózsi szájába adni”, továbbá, hogy bizonyos részekben „a mű központi gondolata, a túlélés egyre nehezebben valósítható meg, sőt a végén majdnem lehetetlenné válik”. Az *Ember az országút szélén* érdekessége viszont, hogy „az író van benne a meghallgatott ember minden szavában is. Így lesz különös ez a mű. Egyrészt jelen van az író maga, másrészt a főhős szavai mögött is ő rejlik”. Világosan látszik ennyiből is, hogy ez az irodalom-felfogás föltételezi, a műalkotásoknak van egy központi gondolatuk, amelyet egyedül csak az író ismer, és a szereplők „jellemé” ennek az „eszmei mondanivaló”-nak az elfogadásához, illetve elutasításához képest válik „véggépp negatívvá” avagy pozitívvá. De a regényalakok egymáshoz való viszonya is erkölcsi szempontok szerint mérődik meg. Például külön táblázat foglalja össze a *Mire a fák megnőnek* és *A kastély árnyékában* fő-

szereplőinek a többi figurához való viszonyulását. A kapcsolatok, természetesen, aszerint szorosak avagy lazák, barátaik avagy ellenségesek, hogy kinek milyen tulajdonságai vannak. Az erkölcsi igazságok művészi megjelenítéséről, az epikusi alakításról, az epikai elemek egymáshoz való viszonyáról, arányairól, az elbeszélői helyzetekről és módokról így jóval kevesebb szó esik, mint a különböző morális, erkölcsi tételekről. Az életanyag formálása, alakítása szinte elhanyagolható jelentőségűnek mutatkozik. A monográfus – így írja – „csokréta” köti, hogy mik egy-egy alkotás „sarkpontjai”, és meg sem kísérti az a sejtelen, hogy más olvasó talán más sarkpontra lelhet. Hogy több „olvasat” is lehetséges, nemcsak az általa – vagy a szerző által – hangoztatott.

Súlyosbítja a gondokat, hogy az avittas irodalomszemlélethez hanyag stílus és megbízhatatlan filológia társul. Gyakori a bibliográfiai tévedés: az *Ember az országuát szélén* például nem 45-ben, hanem 50-ben, az *Elvész a nyom* nem 48-ban, hanem 52-ben, a *Tizenhárom almafa* pedig nem 52-ben, hanem 51-ben jelent meg, esetenként a helyszín is más volt. Az sem igaz, hogy az első színdarabját Marosvásárhelyen 1931-ben mutatták be, hiszen *A temető megindul* című kórusjátéka 1933 novemberében került színpadra, és ez az a darab, amelyikről a *Pásztortűz* a következő év májusában közölt bírálatot. Érthetetlen, miért „nagy regény” szerinte az a *Jönnék!* című, mindössze hatvan lapnyi terjedelmű riport, amelyik a második bécsi döntést követő helyzetről számol be. Ezekhez képest apróság, hogy egyszer-kétszer leírja az *Erdélyi Helikonban* közölt novellák címét, vagy hogy Bartis Ferenc cikkét *A Céh* helyett a *Hitellel* „közölteti”, a rendszerváltoztatás utáni tiszteletbeli washingtoni konzult, Tar Pált pedig Sándornak nevezi el, mintha a besúgónak is kiváló debreceni szépíróval azonosítaná. Van aztán egy-két közhelyes fordulata, amelyik annyira kedves lehet a számára, hogy minden meggondolás nélkül hagyja a tollára tolni. Ilyen a „nagyító alá venni”: a regényeket éppúgy, mint – az *Elvásik a vers csillag* kapcsán – a kommunizmus zúrzavarát, de – a *Vérben és viharban* lapjain – még Attila korát is. Néhol a szórend ad okot a mulatásra: „Medvigy Endre mondott többek között laudációt” – írja, lebegtetve a kérdést, a köszöntésen kívül mit mondott még a kisebbségi s népi irodalom jó ismerője. A stílus mezején természetesen lehetne tovább tallózni, különösen az idegen szavak (momentán, prezántál, tendál stb.) dűlőjében. De A. Jászó Annától is meg lehetne kérdezni, a nyelvudományban mióta hívják, ahogy ő, az erdélyi (szó)fordulatokat „transzszilvanizmusok”-nak, és hogy mi a közös jellemzőjük. A válasz már csak azért is érdekes és lényeges lehetne, mert segítene megfejteni legalább két titkot. A kisebbet, hogy Wass Albert alakjai miként kapcsolódnak a sokat emlegetett „székely góbé” figurájához. És a nagyobbat, hogy a transzszilvanizmus tegnapi kisebbségi ideológiája mennyire volt táplálója annak a népszerűségnek, amelyre ma, igen váratlanul, Wass Albert művészete szert tett, szerte Erdélyben, de Magyarországon is. Szücsné Harkó Enikőt voltaképp csak dicsérni lehet, hogy mindezek a kérdések feltehetőek, és helyel-közzel meg is válaszolhatóak. Mint ahogy elismerés járhat a szerzőnek azért is, mert bátran nekifogott a munkához. Igyekezetében sokszor se azt nem nézve, mire támaszkodhat a hőséről szerzett mennyi cikk, kritika közül, se azt föl nem mérve, mire támaszkodhat önnön szakmai, elméleti ismereteit tekintve. A Wass Albert-bibliográfiában könyve így lehet majd: monográfiából első.

Márkus Béla